

УДК 342.97

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.18>

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄСПЛ НА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО СВІТУ

Гончар Д.В.,
юрист,

член Американської Асоціації з міжнародного права

Гончар Д.В. Вплив рішень ЄСПЛ на захист прав людини: виклики сучасного світу.

Вказується, належна охорона фундаментальних прав особи виступає ключовим критерієм існування справжньої правової держави. Висвітлення функціонування Європейського суду з прав людини набуває все більшого поширення в інформаційному просторі. Значимість цієї інституції з часом не лише не зменшується, а й посилюється. На сьогодні ЄСПЛ перетворився на дієвий механізм правового захисту для тих громадян, які вичерпали можливості добитися справедливості в межах національної правової системи.

У статті досліджено вплив рішень ЄСПЛ на захист прав людини крізь призму сучасних викликів та загроз. Зазначено, що недосконалість національної судової системи є очевидним фактом. При цьому Україна входить до п'ятірки країн з найбільшою кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. Наголошено, що той факт, що дедалі більше людей звертається до Європейського суду з прав людини, засвідчує, що він є ефективним механізмом захисту їхніх прав і свобод. Проте ЄСПЛ є наддержавним механізмом захисту прав людини: його можливості обмежені його повноваженнями, широта яких визначається із врахуванням поваги до суверенітету держав-членів, які добровільно взяли на себе зобов'язання виконувати рішення Суду, в яких вони є сторонами. Ефективність механізму правового захисту, створеного Європейською конвенцією з прав людини, залежить не тільки від ефективності роботи Суду, а й від того, наскільки сумлінно держави виконують його рішення. І лише сукупність цих двох факторів має своїм наслідком забезпечення прав людини та основоположних свобод, передбачених Конвенцією. Зроблено висновки, що у контексті адаптації українського законодавства до законодавства ЄС забезпечення соціальних прав людини (право на гідний рівень життя та соціальний розвиток), політичних прав (дотримання міжнародних виборчих стандартів, права на об'єднання), захист прав людини є запорукою стабільних партнерських відносин з державами-членами ЄС. Україні необхідно й надалі докладати чималих зусиль для забезпечення дієвості Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, створити нові ефективні національні засоби правового захисту від її порушень, адаптувати національне законодавство до європейських стандартів. Тобто найефективніший і безпосередній захист прав та свобод людини, гарантованих Конвенцією, має забезпечуватися на національному рівні.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, верховенство права, Європейський суд з прав людини, держава, юрисдикція, скарга, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Honchar D.V. The impact of the ECtHR decisions on the protection of human rights: challenges of the modern world.

It is indicated that proper protection of fundamental human rights is a key criterion for the existence of a true legal state. Coverage of the functioning of the European Court of Human Rights is becoming increasingly widespread in the information space. The significance of this institution not only does not decrease over time, but also increases. Today, the ECHR has become an effective mechanism of legal protection for those citizens who have exhausted the possibilities of achieving justice within the national legal system.

The article examines the impact of the ECtHR decisions on the protection of human rights through the prism of modern challenges and threats. It is noted that the imperfection of the national judicial

system is an obvious fact. At the same time, Ukraine is among the five countries with the largest number of applications to the European Court of Human Rights. It is emphasized that the fact that more and more people are applying to the European Court of Human Rights indicates that it is an effective mechanism for protecting their rights and freedoms. However, the ECtHR is a supranational mechanism for the protection of human rights: its capabilities are limited by its powers, the breadth of which is determined taking into account respect for the sovereignty of the member states that have voluntarily undertaken to implement the decisions of the Court to which they are parties. The effectiveness of the legal protection mechanism established by the European Convention on Human Rights depends not only on the efficiency of the Court's work, but also on how conscientiously states implement its decisions. And only the combination of these two factors has the effect of ensuring human rights and fundamental freedoms stipulated by the Convention. It is concluded that in the context of adapting Ukrainian legislation to EU legislation, ensuring social human rights (the right to a decent standard of living and social development), political rights (compliance with international electoral standards, the right to association), and protecting human rights are the key to stable partnership relations with EU member states. Ukraine needs to continue to make considerable efforts to ensure the effectiveness of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, to create new effective national remedies for its violations, and to adapt national legislation to European standards. That is, the most effective and direct protection of human rights and freedoms guaranteed by the Convention should be ensured at the national level.

Key words: human rights, protection of human rights, rule of law, European Court of Human Rights, state, jurisdiction, complaint, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Постановка проблеми. Ефективний захист прав людини є однією з основних ознак будь-якої правової держави. Питання, пов'язані з діяльністю Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), дедалі більше висвітлюються в засобах масової інформації. Протягом багатьох років актуальність Суду не спадає, а навпаки зростає. ЄСПЛ сьогодні став надійним інструментом захисту прав громадян, які втратили надію на справедливість у своїй державі.

Україна входить до п'ятірки країн з найбільшою кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. Наприклад, станом на 2024 рік, за словами судді ЄСПЛ від України Миколи Гнатівського, до ЄСПЛ надійшло майже 8 тисяч заяв від України, які стосуються порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). «Загалом скарги громадян України достатньо типові, вони стосуються тих самих системних проблем, які не розв'язуються десятиліттями. Є, наприклад, велика системна проблема умов тримання під вартою та умов у пенітенціарних установах. Багато заяв на цю тему надходило і надходить, їхня кількість збільшується» [1], – зазначив Гнатівський. Відтак додав, що в Україні залишаються проблеми, пов'язані з тривалістю судового провадження, як у цивільних, так і в кримінальних справах. Є проблеми з тривалістю тримання під вартою, з належним обґрунтуванням рішення про взяття та про продовження тримання особи під вартою тощо. Традиційними є скарги, пов'язані з неефективністю розслідування у справах, де йдеться про потенційне порушення права на життя, про заборону катувань та інших видів неналежного поводження з особою, навіть якщо їхня кількість дещо знизилася останнім часом [1].

Варто відзначити тенденцію збільшення кількості скарг, поданих до Європейського суду з прав людини проти України. Це свідчить як про інтенсивність процесів встановлення демократії, так і про низьку ефективність національної судової системи в захисті прав і свобод людини та громадянина.

Ступінь наукової розробки проблеми дослідження. Окремі аспекти проблематики впливу рішень ЄСПЛ на захист прав людини вивчали такі вітчизняні вчені як О. Барабаш, Д. Белов, Ю. Бисага, Ю. Ведерников, С. Головатий, Д.О. Дроздов, О. Дроздова, С. Задорожна, І. Іванків, С. Кузніченко, А. Кучук, А. Левенець, В. Лемак, М. Мельник, Л. Наливайко, О. Орлова, М. Пендюра, В. Рогальська, О. Садовська, Л. Сердюк, О. Солдатенко та ін.

Метою статті є дослідження впливу рішень ЄСПЛ на захист прав людини крізь призму сучасних викликів та загроз.

Виклад матеріалу. В Україні є проблема загальної кризи довіри суспільства до всіх інститутів влади, зокрема до діяльності правоохоронних органів і суду [2]. Недосконалість національної судової системи є очевидним фактом. Так, у справі «Шерстнева та інші проти України» заявни-

ки скаржилися передусім на те, що тривалість кримінальних проваджень у їхніх справах була несумісною з вимогами щодо «розумного строку», а відтак і на відсутність ефективних засобів юридичного захисту. Вони покликалися на пункт 1 статті 6 та статтю 13 Конвенції. Суд вказав, що розумність тривалості судового розгляду має оцінюватися з огляду на обставини справи та з урахуванням таких критеріїв, як складність справи, поведінка заявників і відповідних органів влади, а також важливість предмета спору для заявників [3].

Ще раніше (у справі «Меріт проти України» [4]) Суд уже встановлював порушення щодо питань, аналогічних тим, про які йдеться в розглядуваній вище справі. Проаналізувавши всі наявні матеріали, ЄСПЛ не вбачає жодних фактів або аргументів для іншого висновку щодо прийнятності та суті цих скарг. Беручи до уваги свою практику з вказаного питання, Суд вважає, що в цьому випадку тривалість судових розглядів була надмірною і не відповідала вимозі «розумного строку». Суд також зазначає, що заявники не мали ефективного засобу юридичного захисту. Тож ці скарги є прийнятними та свідчать про порушення пункту 1 статті 6 і статті 13 Конвенції [3].

А, скажімо, у справі «Дяченко та інші проти України» заявники скаржилися, зокрема, на те, що тривалість цивільних проваджень була несумісною з вимогою «розумного строку», та на відсутність ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку із цим [5].

У справі «Михайленко проти України» ЄСПЛ визнав, що громадянин був позбавлений можливості особисто звернутися до суду для поновлення своєї дієздатності. Законодавство України було визнано таким, що не відповідає європейській практиці у цій сфері [6].

Прикладом порушення статті 6 Конвенції є справа «Лучанінова проти України», у якій заявниця скаржилася на несправедливе провадження щодо неї в суді з огляду, зокрема, на порушення вимог відкритості судового розгляду (який було проведено не у приміщенні суду, а в палаті лікувального закладу, де заявниця перебувала поруч зі своїм шестирічним онуком на стаціонарному лікуванні); ненадання їй можливості й достатнього строку для підготовки свого захисту та неможливість забезпечення явки й допиту свідків зі своєї сторони (справу було розглянуто у приміщенні медичної установи за участю лише свідків обвинувачення), оскільки її заздалегідь не повідомили про дату і час судового засідання; позбавлення заявниці права на консультацію юриста (захисника призначив суд за відсутності вільної згоди заявниці на це); порушення судами апеляційної й касаційної інстанцій права заявниці на перегляд несправедливого, як на її думку, рішення суду першої інстанції. У цій справі ЄСПЛ вбачає порушення національними судами України пункту 1 та підпунктів «b» і «c» пункту 3 статті 6 Конвенції [7].

У рішенні у справі «Хохліч проти України» ЄСПЛ встановив порушення статті 3 Конвенції в частині умов утримання заявника в камерах смертників протягом чотирьох років, відхиливши попереднє заперечення Уряду про те, що заявник жодного разу не звернувся до судових або виконавчих органів влади зі скаргами про порушення його прав і, таким чином, не дав можливості Уряду відреагувати відповідно на заявлені порушення його прав та виправити їх за допомогою національних механізмів захисту. Суд відзначив, що заявник у цій справі та його матір декілька разів скеровували начальника слідчого ізолятора письмові й усні скарги щодо умов ув'язнення заявника й медичного догляду, який він отримував, тому органи влади були достатньо обізнані із ситуацією заявника та мали змогу вивчити умови його утримання, а також за потреби запропонувати компенсацію. До того ж Уряд не показав, у який спосіб оскарження умов утримання до суду могло б призвести до їх поліпшення, і не надав жодного прикладу з національної судової практики, щоб довести, що таке провадження, ініційоване засудженим, мало перспективу успіху. За цих обставин ЄСПЛ дійшов висновку, що не було доведено з достатньою впевненістю, що наслідком використання засобів захисту, запропонованих Урядом, було б отримання відшкодування заявником за його скаргами щодо умов утримання [8].

Як відомо, з моменту виникнення міжнародних організацій у галузі захисту прав людини і громадянина існує постійний пошук механізмів практичної реалізації принципу справедливості, бодай щодо відстоювання власних інтересів [9]. Отже, справедливість – це вже не мета розвитку суспільства загалом, а один із критеріїв регулювання суспільних відносин.

Інколи у справедливості вбачають сукупність принципів і процедур, що регулюють розподіл життєвих благ і тягарів, прав та обов'язків індивідів і суспільних груп. У юридичному сенсі справедливість розглядають як властивість права [10], виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки і в пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [11, с. 15].

Як вказує О.Б. Прокопенко, право на справедливий суд є суб'єктивним правом особи, яке забезпечує реалізацію інших її прав в разі їх невизнання, оспорування або порушення іншими суб'єктами правовідносин, зокрема державою в особі її органів та посадових осіб. Право на справедливий суд належить до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному й міжнародному рівнях, у забезпеченні яких держава і міжнародна спільнота відіграють важливу роль. Така роль має передбачати і активні дії, спрямовані на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, і утримання від вчинення дій, що можуть створювати фактичні правові перешкоди для його реалізації [12, с. 181–184].

На думку Ю.А. Тоботи, підходи до розуміння категорії «справедливість» охоплюють такі характерні ознаки цього поняття: 1) чесність, порядність, неупередженість (об'єктивність) у відносинах між суб'єктами права, відповідність таких відносин моральним і правовим нормам; 2) певне співвідношення (пропорційність) між злочином і покаранням, працею й винагородою; 3) рівність правового статусу суб'єктів права [13].

Отже, термін «справедливий» у контексті судового провадження можна розуміти як неупереджений, незалежний, об'єктивний розгляд справи, що рівною мірою відповідає нормативним приписам і враховує інтереси і права всіх учасників провадження.

Існування наднаціональних механізмів захисту прав людини, таких як Європейський суд з прав людини, може не тільки вирішити цю проблему, але й вплинути на розвиток судової системи України [14, с. 128].

Важливою складовою частиною інституційної системи Ради Європи є ЄСПЛ, який став унікальним наднаціональним органом правосуддя [15, с. 21]. На зв'язок ЄСПЛ з інституційною системою Ради Європи вказує й те, що персонал Суду вважається персоналом Ради Європи і признається на посади її Генеральним секретарем.

На основі цього можна стверджувати, що Європейський суд з прав людини є невід'ємною частиною інституційної системи Ради Європи. Об'єктивні процеси підвищення ефективності і якості захисту прав людини і громадянина потребують подальшого розвитку та вдосконалення цієї інституційної системи [16, с. 102].

Подолавши рубіж століть, Європейський суд з прав людини ввібрав у себе багато нововведень і змін, які були необхідною відповіддю щораз більшій кількості заяв, поданих до ЄСПЛ. Той факт, що дедалі більше людей звертається до Європейського суду з прав людини, засвідчує, що він є ефективним механізмом захисту їхніх прав і свобод. Проте ЄСПЛ є наддержавним механізмом захисту прав людини: його можливості обмежені його повноваженнями, широта яких визначається із врахуванням поваги до суверенітету держав-членів, які добровільно взяли на себе зобов'язання виконувати рішення Суду, в яких вони є сторонами. З огляду на це, ефективність механізму правового захисту, створеного Європейською конвенцією з прав людини, залежить не тільки від ефективності роботи Суду, а й від того, наскільки сумлінно держави виконують його рішення. І лише сукупність цих двох факторів має своїм наслідком забезпечення прав людини та основоположних свобод, передбачених Конвенцією [17, с. 98].

Зауважимо, що рішення Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) мають кілька важливих характеристик та елементів:

1. *Обов'язковість*: Рішення Суду є обов'язковими для країн-членів Ради Європи, які ратифікували Європейську конвенцію з прав людини. Країни зобов'язані виконувати рішення Суду та приймати заходи для виправлення порушень, визначених у рішенні.

2. *Індивідуальні та колективні справи*: Рішення Суду можуть виникати внаслідок розгляду як індивідуальних скарг, поданих громадянами чи юридичними особами, так і колективних скарг, які можуть представляти групу осіб чи організацій.

3. *Забезпечення компенсації*: У випадках визнання порушень прав людини, Суд може призначити компенсацію для постраждалих. Це може включати матеріальну компенсацію та компенсацію за моральні страждання. Суду визначають конкретні порушення статей Європейської конвенції з прав людини та надають обґрунтування для своєї позиції. Додатково, Суд може надавати рекомендації щодо змін у законодавстві чи процедурах країни, яка порушила права.

4. *Визначення порушень та рекомендації*: Рішення Суду визначають конкретні порушення статей Європейської конвенції з прав людини та надають обґрунтування для своєї позиції. Додатково, Суд може надавати рекомендації щодо змін у законодавстві чи процедурах країни, яка порушила права.

5. *Публікація рішень*: Рішення Суду публікуються та стають частиною юридичної практики. Це сприяє створенню прецедентів та забезпечує консистентність у застосуванні прав людини в різних справах та країнах.

6. *Виконання рішень*: Країни-члени зобов'язані виконувати рішення Суду. Якщо країна не виконує рішення або не приймає заходи для його виконання, це може призвести до додаткових процедур, включаючи винесення вироку про порушення. Рішення ЄСПЛ грають ключову роль у захисті та забезпеченні прав людини в Європі, а їхні наслідки мають важливий вплив на національні правові системи країн-членів Ради Європи. Завдяки практиці ЄСПЛ Конвенція залишається сильним і дієвим інструментом, якому під силу вирішувати актуальні виклики сьогодення, зміцнюючи верховенство права, підтримуючи демократичні основи в Європі [18].

Отже, безпосередньо результатом ефективного функціонування механізму захисту прав і свобод людини в європейських демократичних країнах є високий рівень захищеності кожної особистості й суспільства в цілому від протиправних посягань. Однак, незважаючи на наявність досконалого механізму захисту прав і свобод людини в Європі, кількість заяв, поданих до Європейського суду з прав людини, постійно зростає. Завантаженість Суду призводить до значних затримок у розгляді. Відповідальність за гарантування прав і свобод, визначених Конвенцією, покладається передусім на держави-учасниці, саме вони зобов'язані створити правові умови для запобігання порушенням, а в разі потреби – для відновлення порушених прав.

Висновки. Європейський вибір України визначив державну політику як таку, що спрямована на наближення рівня життя громадян до європейських стандартів, укорінення європейських цінностей в усіх сферах функціонування Української держави й суспільства. Також у контексті адаптації українського законодавства до законодавства ЄС забезпечення соціальних прав людини (право на гідний рівень життя та соціальний розвиток), політичних прав (дотримання міжнародних виборчих стандартів, права на об'єднання), захист прав людини є запорукою стабільних партнерських відносин з державами-членами ЄС.

Україні необхідно й надалі докладати чималих зусиль для забезпечення дієвості Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, створити нові ефективні національні засоби правового захисту від її порушень, адаптувати національне законодавство до європейських стандартів. Тобто найефективніший і безпосередній захист прав та свобод людини, гарантованих Конвенцією, має забезпечуватися на національному рівні. Недоліки в українській правовій системі потрібно усувати на основі аналізу обставин, які призвели до порушення Конвенції, шляхом проведення юридичної експертизи законопроектів, внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування. Україна, яка прагне розвиватися як демократична, соціальна і правова держава, зобов'язана точно, неухильно дотримуватися всіх міжнародних договорів, які вона ратифікувала, та сприяти реалізації прав українських громадян, особливо права на захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. На розгляді ЄСПЛ перебуває 8000 заяв проти України. *Укрінформ*. 2024. 30 трав. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3869566-na-rozgladi-espl-perebuvaє-8000-zaav-proti-ukraini.html> (дата звернення: 22.03.2025).
2. Громадська думка як чинник ефективності діяльності правоохоронних органів в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України : вебсайт*. 2011. 20 трав. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/468/> (дата звернення: 22.03.2025).
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Шерстнева та інші проти України» від 18.05.2017. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_с02#Text (дата звернення: 22.03.2025).
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_110 (дата звернення: 22.03.2025).
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Дяченко та інші проти України» від 06.07.2017. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_b92 (дата звернення: 22.03.2025).

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Михайленко проти України» від 15.05.2008. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_465 (дата звернення: 22.03.2025).
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Лучанінова проти України» від 09.09.2011. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_788 (дата звернення: 22.03.2025).
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Хохліч проти України» від 29.04.2003. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_112 (дата звернення: 22.03.2025).
9. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина / Ю.М. Бисага, М.М. Палінчак, Д.М. Белов, М.М. Данканич. Ужгород, 2003. 57 с.
10. Федіна Н.В. Сучасне розуміння справедливості в діяльності органів внутрішніх справ: теоретико-правове дослідження: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 196 с.
11. Коруч У. З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015.
12. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: монографія / Нац. ун-т «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого». Харків: ФІНН, 2011. С. 181–184.
13. Тобота Ю.А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2013. № 1086. С. 65–68.
14. Симулик І. В. Європейський суд з прав людини як механізм захисту прав людини в Україні. Одеса: Фенікс, 2010.
15. Базов О.В. Юрисдикція Європейського суду з прав людини: доктрина та практика: монографія. Київ: Істина, 2017.
16. Базов О. Європейський суд з прав людини в інституційній системі Ради Європи. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2013. № 3.
17. Матяшова М.В. Ефективність механізму захисту прав людини згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Наукові записки НаУКАМА*. 2015. С. 98–101.
18. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. О.Б. Онишко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 540 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5215/1/Онишко%20О.Б.%20--%20Міжнародний%20захист.pdf> (дата звернення: 22.03.2025).